

Iwona Zawidzka

Muzeum im. prof. Stanisława Fischera w Bochni

Wystawa *Okna Pamięci. Żydowska społeczność Bochni* w muzeum bocheńskim

We wrześniu 2022 roku w bocheńskim muzeum otwarta została wystawa czasowa *Okna Pamięci*¹, która była przypomnieniem żydowskich mieszkańców miasta² w osiemdziesiątą rocznicę pierwszej deportacji do obozu zagłady w Bełżcu³. Ekspozycja pokazała wiele aspektów życia codziennego i świątecznego miejscowej gminy żydowskiej. Dała też możliwość poznania ludzi – żydowskich bochnian lub ich potomków, nie wyłączając tych, którzy mieszkali lub mieszkają poza Polską.

Obecność Żydów w Bochni notowana już w wieku XIV [Kiryk 1980: 30], przerwana została w 1605 roku przywilejem „de non tolerandis Judaeis” nadanym Bochni przez króla Zygmunta III [Fischer 1928: 40–41]. To zdarzenie na wystawie zilustrowano m.in. opisem konfliktu religijnego, skutkującego skazaniem miejscowych Żydów na banicję⁴. Liczniejsza grupa Żydów ponownie zamieszkała w mieście dopiero w latach 60. XIX wieku. Wtedy też zaczęły pojawiać się obiekty ważne dla życia religijnego członków gminy, jak domy modlitwy, chedery, mykwa, cmentarz. Ponieważ wiele

¹ *Okna Pamięci. Żydowska społeczność Bochni*, 8.9.2022–5.2.2023; kurator – Iwona Zawidzka, oprawa plastyczna – Piotr Duda.

² Bochnia w okresie międzywojennym posiadała ponad dwutysięczną społeczność żydowską (ok. 20% wszystkich mieszkańców miasta).

³ Wprawdzie później, w listopadzie 1942 roku oraz we wrześniu 1943 roku, nastąpiły kolejne deportacje, jednak ta pierwsza była przyczyną śmierci większości żydowskich bochnian.

⁴ Zbiory Muzeum w Bochni (dalej: ZMB), nr inw. MB-H/1142, Jan Achacy Kmita, *Proces sprawy bocheńskiej z Żydami*, odpis Stanisława Fischera. Kmita podzupnikiem bocheńskim, zm. 1628 roku.

z tych obiektów jest już nieobecna w przestrzeni miejskiej, ważne było pokazanie ich na wystawie (m.in. poprzez architektoniczne projekty lub zdjęcia). W zbiorach muzeum zachowały się plany najmłodszej i zarazem jedynej gminnej synagogi z lat 30. XX wieku, wykonane przez krakowskiego architekta Bernarda Birkenfelda⁵. Inne bóżnice bocheńskie należały do działających w mieście stowarzyszeń religijnych, jak np. Stowarzyszenie im. Halberstama w Bochni, którego członkowie modlili się w bóżnicy zwanej „Sanzer Schule” [Zawidzka 2008: 53–67]. Z biblioteki tego Stowarzyszenia pochodziła książka z pieczęcią „Synagoga Domu Nauki Chasydów ‘Sącz’ Świętej Gminy Bochnia”, przysłana na wystawę z Izraela. Z kolei bóżnicę Izaaka Wasserlaufa można było poznać dzięki planom, wykonanym odręcznie z pamięci przez Zewa Fischlera, bochnianina z Izraela, który przed wojną razem z ojcem uczestniczył tam w nabożeństwach. Administratorem bejt ha-midrasy chasydów z Bobowej był Josef Königsberg, znany z przechowywanej w muzeum fotografii. Z kolei ważną pamiątką po ostatnim rabinie bocheńskim, Szyji Halberstanie (1886–1942), jest znajdujący się w zbiorach muzealnych tłok pieczętny z jego nazwiskiem⁶.

Żyjący w mieście wyznawcy judaizmu nadawali placom i ulicom swoisty wygląd, co utrwalone zostało na obrazach lokalnych artystów, na fotografiach i pocztówkach. Pokazują to również projekty międzywojennych kamienic budowanych dla żydowskich właścicieli, uwzględniające religijne potrzeby mieszkańców: domy wyposażano w kuczki, niezbędne w świętowaniu Sukot. Często lokalizowano je na balkonach, co jest widoczne chociażby w projekcie jednego z domów na głównej ulicy, autorstwa miejscowego architekta miejskiego⁷.

W mieście działało wiele żydowskich firm, sklepów, wytwórni. Zostały one przypomniane poprzez zachowane reklamy, rachunki i produkty, np. naczynia kamionkowe z fabryki Henryka Münzera, książki powstałe w drukarni Samuela Silberringa (1886–1973), czy pocztówki z widokami miasta wydane przez handlującego artykułami papierniczymi Gustawa Zimmerspitzta (1885–1932). O właścicielach działającego w pobliżu dworca hoteliku i jadłodajni, Perli i Awigdorze Buchbinderach, świadczył jad ufundowany przez nich w 1926 roku do jednej z miejscowych bóżnic.

⁵Teka dokumentów dotyczących budowy Domu Modlitwy w Bochni, 1932–1938, ZMB, nr inw. MB-H/3998.

⁶Tłok pieczętny rabina z napisem „Jehoszua Halberstam, Bochnia, przełożony sądu rabinackiego”, mosiądz, drewno; lata 30. XX wieku, ZMB, nr inw. MB-H/3863.

⁷Projekt kamienicy Steigerów wykonany przez Tadeusza Rutkowskiego, ZMB, nr inw. MB-H/5514.

Ilustracją życia rodzinnego były zdjęcia Betteilów, Fischlerów, Flaksów, Fromerów, Gutfreundów, Steinbergerów i wielu innych rodzin żydowskich. Fotografie te zaprezentowano nie tylko w dużym formacie, lecz także w tradycyjnych albumach, dostępnych dla każdego zwiedzającego. Obok zdjęć, również ślubnych z getta, pokazana została ketuba spisana w 1935 roku w Bochni, zaproszenia na ślub (m.in. córki rabina Klingberga z synem rabina Fränkla⁸) oraz międzywojenne telegramy z życzeniami pomyślności dla nowożeńców.

O najmłodszych członkach gminy mówiły zdjęcia, dokumentujące m.in. przedstawienia purimowe, w których udział brały miejscowe dzieci, katalog⁹ jednej z klas szkoły powszechnej z nazwiskami uczennic wyznania mojżeszowego, czy pamiętnik¹⁰ uczennicy Szkoły Wydziałowej Żeńskiej im. św. Kingi, dający barwny obraz życia miejscowych Żydów [Zawidzka 2016: 169–171]. Z kolei uczniów żydowskich z bocheńskiego gimnazjum przypominał egzemplarz wydawanych każdego roku sprawozdań, z wykazem zróżnicowania wyznaniowego uczniów¹¹ oraz międzyszkolne pismo „Echo”¹², którego redaktorem był zmarły tragicznie i pochowany na cmentarzu żydowskim syn prawnika i przedsiębiorcy, Wilhelm Teodor Lichtig (1918–1935) [Zawidzka 2018: 133–134].

Na wystawie poruszone zostały też inne wątki, a jednym z nich były formy spędzania czasu wolnego. Miłośników aktywności fizycznej skupiały kluby sportowe „Liban” i „Machabi”. Z kolei amatorzy czytania mogli korzystać z założonej w 1918 roku czytelnicy „Hatechija” [N.N. 1918: 5]. Z jej księgozbioru pochodziła prezentowana na wystawie *Księga ubogich* Jana Kasprowicza. Czytelnią opiekowały się osoby o sympatiach syjonistycznych, które były członkami także innych stowarzyszeń, np. Ha-Szomer ha-Dati czy Ha-Szomer ha-Cair. Niektórzy miejscowi syjoniści decydowali się na emigrację do Palestyny, a moment pożegnania na dworcu kolejowym rejestrowano na kliszy fotograficznej. Dwudziestojednoletnia Chaja Ryfka Flaks wyjechała z Bochni w 1929 roku. Mieszkający w Izraelu jej bliscy, do dziś przechowują zdjęcia, dokumenty oraz pamiętnik z pożegnalnymi wpisami przyjaciół – materiał wywieziony z Bochni przez właścicielkę,

⁸ Zaproszenie na ślub, ZMB, nr inw. MB-H/4089, 22 XII 1931.

⁹ Katalog szkolny, 1904/5, ZMB, nr inw. MB-H 3611/1.

¹⁰ Pamiętnik Hani Aussenberg, Bochnia, 1917/18, ZMB, nr inw. MB-H/940.

¹¹ W roku szkolnym 1918/1919 wśród gimnazjalistów było 7,7% uczniów żydowskich, za: *Sprawozdanie Państw. Gimnazjum w Bochni za rok 1918/19*, Bochnia 1919.

¹² „Echo. Organ młodzieży szkół średnich w Bochni i Wieliczce”, ZMB, nr inw. MB-H/5767, 15 kwietnia 1935 roku.

po prawie stu latach, wrócił w jej rodzinne strony i zajął ważne miejsce na wystawie.

Pochodzący z Bochni Żydzi w latach 50. XX wieku powołali do życia Związek Bochnian w Izraelu. Współcześnie Związkiem kieruje wnuczka¹³ Teofili Schwimmer, która zaraz po wojnie pracowała w zarządzie bocheńskiej gminy żydowskiej i razem z kilkoma osobami próbowała wskrzesić żydowskie życie w mieście. Ten powojenny okres, czas poszukiwania bliskich i niespełnionych nadziei, został również w ekspozycji przedstawiony.

Ważną częścią wystawy była prezentacja ciekawych i twórczych osób o bocheńskich korzeniach. Wśród nich znalazła się izraelska pisarka i ilustratorka ksiązek Alona Frankel, Zygmunt Gottlieb – właściciel zakładu fotograficznego w Krakowie i autor *Fotochemigrafji*¹⁴, tłumacz i literat Gabriel Laub. Urodzonego w Bochni malarza Osiasa Hofstättera przypomniła akwaforta *Piraci*¹⁵, a izraelskiego artystę Tzviego Ben-Aretza (ur. 1948), syna bochnianki, fotografia instalacji jego autorstwa, zrealizowanej w Nowym Jorku w 1977 roku. O wielu osobach związanych z Bochnią mówiły napisane przez nich książki, również o tematyce lokalnej, udostępnione zwiedzającym.

Na wystawę *Okna Pamięci* złożyły się obiekty i archiwalia ze zbiorów Muzeum w Bochni. Wiele ciekawych judaików, umożliwiających poznanie bogatej tradycji żydowskiej, zostało wypożyczonych z Muzeum im. Ireny i Mieczysława Mazarakich w Chrzanowie, Muzeum Krakowa, Muzeum Okręgowego w Tarnowie, Muzeum-Zamku w Łańcucie, Ośrodka Spotkania Kultur w Dąbrowie Tarnowskiej. Natomiast liczne dokumenty pochodziły z Archiwum Narodowego w Krakowie. Bardzo ciekawych materiałów dostarczyły osoby o bocheńskich korzeniach spoza Polski. Współpraca z nimi wzbogaciła muzealny zasób zdjęć oraz wiedzę o żydowskiej przeszłości miasta.

Wystawie towarzyszyła publikacja, której częścią, obok historii lokalnej gminy, stały się opowiadania Ramiego Fishlera¹⁶, mieszkającego w Izraelu prawnuka bocheńskich restauratorów. Są one refleksją przedstawicieli

¹³ Rachel Kollender, muzykolożka. Na wystawie zaprezentowane zostały artykuły naukowe jej autorstwa, obok materiałów związanych z poprzednimi przewodniczącymi Związku.

¹⁴ Był to wydany w 1924 roku w Warszawie podręcznik wyrobu klisz i różnych metod reprodukcji.

¹⁵ Osias Hofstätter (1905 Bochnia – 1994 Izrael), *Piraci*, ZMB, nr inw. MB-AH/6896.

¹⁶ *Szczęście* (1953), *Wiosna* (1957) i *Imigracja* (1957).

trzech pokoleń – autora, jego ojca i dziadka – na temat życia po Szoa i decyzji o emigracji [Zawidzka 2022: 15–18].

Znaczna część wystawy dotyczyła lokalnego wymiaru okupacji niemieckiej, szczególnie getta. Z tego czasu pochodziły kenkarty, fałszywe papiery poświadczające aryjskie pochodzenie, zdjęcia funkcjonariuszy Judenratu i policji żydowskiej (Jüdischer Ordnungsdienst), podziemne pismo „Hechaluc Halochem”¹⁷. Wyjątkowym obiektem była rzeźba ceramiczna *Wiosna*¹⁸, wykonana przez artystę Henryka Hochmana (1881 Lublin – 1943 Szebnie [Selinger 2020: 315]), absolwenta krakowskiej Akademii Sztuk Pięknych, który w bocheńskim getcie pracował jako stróż szpitala. Z tego właśnie miejsca pochodziły tytułowe okna, spajające całą ekspozycję. W ramy okienne, poprzez które patrzono na getto, które „widziały” wszystkie tragedie tam się rozgrywające, oprawione zostały zdjęcia pojedynczych osób, rodzin, grup przyjaciół. Będąc symbolem tragedii holokaustu, stały się zarazem symbolem pamięci o żydowskich mieszkańcach miasta.

Bibliografia

Fischer Stanisław

1928: *Wygnanie Żydów z Bochni*, Bochnia.

Kiryk Feliks

1980: *Z dziejów Żydów w Bochni*, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego”, Nr 114–115.

N. N.

1918: *Bochnia*, „Nowy Dziennik”, Nr 113.

Selinger Menachem Mendel

2020: *Wir sind so weit. The story of a Jewish Family in Nazi Europe. Memories and Thoughts 1939-1945*, Milan: Il Faggio.

Zawidzka Iwona

2008: *Żydowskie domy modlitwy w Bochni*, „Rocznik Bocheński”, Tom VI.

2016: *Bochnia i bochnianie w pamiętniku Hani Aussenberg, żydowskiej dziewczyny pochodzącej z Bochni (1917–1918)*, „Rocznik Bocheński”, Tom VIII.

2018: *Przewodnik po cmentarzu żydowskim w Bochni*, Bochnia: Muzeum im. prof. Stanisława Fischera w Bochni.

2022: *Okna pamięci*, Bochnia: Muzeum im. prof. Stanisława Fischera w Bochni.

¹⁷ „Hechaluc Halochem”, Rok II, nr 32, ZMB, nr inw. MB-H/2209. Data wydania: 3.09.1943, tożsama z datą ostatniej akcji deportacyjnej mieszkańców bocheńskiego getta.

¹⁸ Henryk Hochman, *Wiosna*, ceramika, 1920-1930, ZMB, nr inw. MB-H/6607.

Il. 1. W „Oknach pamięci” Regina Fleischer (wyjechała do Palestyny w 1935 r.) z koleżankami oraz rodzina Gutfreundów; fot. Piotr Duda.

Il. 2. W „Oknach pamięci” Frimat Flaks z dziećmi oraz córki Josefa Königsberga; fot. Piotr Duda.

Il. 3. W „Oknie pamięci” prowadząca restaurację Sara Fischler z dziećmi; fot. Piotr Duda.

Il. 4. Henryk Hochman, *Wiosna*, ceramika, 1920-1930, Zbiory Muzeum w Bochni, nr inw. MB-H/6607; fot. Piotr Duda.

